

Utgiven med understöd av statsmedel fördelade av
Delegationen för den svenska litteraturens främjande.

www.soderstrom.fi

Text © Magnus Londen, Anders Mård och Milena Parland

Foto © Andrej Scherbakov-Parland

Kopiering är förbjuden utan förlagets skriftliga medgivande.

Omslag & layout: Rikard Lassenius

Kartor: Andrej Efimoff

Helsingfors, 2003

ISBN 951-52-2091-2

Bagarpojken som blev stadens tsar

Anders Mård

Det är en tidig dag i april när jag står lutad mot granitkajen mittemot Mensjikovpalatset på Vasilijön. Framför mig pulserar morgonrusningen längs Universitetskajen, bakom mig seglar isflak på den mäktiga Nevan.

På andra sidan floden stegrar Bronsryttaren sin häst i en evig majestetisk gest. Platsen för statyn där tsar Peter den store (1672–1725) spränger fram på sin springare kunde inte vara bättre vald – sett så här från vapenbrodern Mensjikovs sida.

I sina revolutionära reformer kunde Peter varken lita på prästerskapet, adeln eller bönderna. Därför samlade han omkring sig ett gäng äventyrare och gav åt dem de högsta posterna. I den här nya härskarklassen var Mensjikov den mest framgångsrika, mycket tack vare att han var Peters ”Herzenskind” – den människa tsaren värdesatte högst efter sin hustru Katarina.

Alexander Danilovitj Mensjikov (1673–1729) gjorde en makalös karriär. Från att ha varit en enkel soldatpojke förvandlades han till furste, fältmarskalk och Petersburgs första guvernör. Slutet på hans karriär var lika dramatiskt – tvångsförvisad till Sibirien.

Som guvernör ansvarade Mensjikov för att en praktfull huvudstad skulle stampas fram ur det finska kärret. I stadens begynnelse hade också Mensjikovs personliga smak ofta en större betydelse än tsarens eftersom Peter ofta befann sig på resa.

Mensjikovs elddop blev det palats han började bygga åt sig själv. Ett palats som skulle förebåda den nya huvudstadens glans.

Ett palats som skulle bli det första uttrycket för de nya vindarna i det ryska riket, inte enbart i arkitektur utan också i livsstil.

Ett palats som skulle bli ett skyltfönster för Peters reformer. Och ett skyltfönster mot Europa.

Mensjikov hade börjat sin bana med att sälja piroger på gatorna i byn *Preobrazjenskoje* utanför Moskva där hans far hade stationering som korpral. I början av 1680-talet hade också tsar Peters mor dragit sig tillbaka hit för att komma undan huvudstadens hovintriger. Enligt en version hade en av Peters vapendragare hört gossen Mensjikov prisa sina piroger så fyndigt att han hade tagit honom i sin personliga tjänst som stallgosse på tsarens gods.

Herrgården hade Peter förvandlat till ett militärläger för tonåringar. Här hade han samlat ihop en låtsasarmé av 300 pojkar för sina krigiska lekar där leden bestod av unga adelsmän, men också pojkar ur andra samhällsklasser. Bland dessa frivilliga dök småningom också Mensjikov upp.

År 1697 hörde Mensjikov av sig igen när Peter redan var tsar och sökte efter frivilliga för sin första europeiska resa. I utlandet arbetade Mensjikov sida vid sida med tsaren på varven i Amsterdam och Deptford. Peter imponerades av den snabbhet med vilken den ett år yngre Mensjikov anpassade sig efter de främmande sederna och hur lätt han lärde sig yrken och språk.

Efter hemkomsten beslöt Peter att binda den unge mannen till sin stab som kalfaktor, en personlig tjänare som skulle passa upp tsaren dygnet runt.

Jag går in i Mensjikovpalatset och sällar mig till en guidad rundvandring. Uppe i palatsets andra våning hänger museets enda porträtt av Mensjikov. Oljemålningen visar en man i 45-årsåldern som står på höjden av sin karriär. Från väggen blickar han med stränga blågråa ögon, kraftig näsa och en tunn mustasch, en tangorabatt som han bar för att efterlikna tsar Peter. Över de smala läpparna spelar ett gåtfullt leende; vänligt men beräkande.

I tidens anda är han klädd som en europeisk potentat med pudervit peruk. Under en vit rock med guldbroderier sticker ett bröstharnesk upp, en påminnelse om hans förflutna som krigshjälte. Över bröstet hänger ett blått ordensband som han fick i samband med slaget vid Nyenskans år 1703 när han tillsammans med Peter i ett bakhåll hade lyckats tillfångata två svenska fartyg.

Porträttet visar en mäktig, viljestark och stolt härskare. Han hade också andra egenskaper. Eller som det danska sändebudet formulerade

sig i ett brev: ”Till sin egentliga natur är han den mest arroganta människa man kan föreställa sig.”

Andra skulle ha lyft fram hans fåfänga och girighet.

När stora nordiska kriget bröt ut år 1700 ansvarade Mensjikov för tsarens garderob. Åtta år senare var han fältmarskalk. Tidigt fick han också ge prov på administrativa talanger. När Peter behövde någon att övervaka arbetet på hans nya huvudstad föll valet på Mensjikov.

Efter slaget vid Nyenskans 1703 roddes Peter omkring bland öarna i de gamla finska sumpmarkerna. När han uttalade de bevingade orden ”Här skall staden ligga!” var det troligtvis inte så mycket en allmän fras riktad till historieskrivarna som en direkt order till Mensjikov.

Mensjikovs eget palats tog form som ett unikt möte av holländsk barock, fransk klassicism och ryskt hantverk. För första gången sågs en strikt centrisk och symmetrisk planering i Ryssland. De gamla ryska herrgårdarna var alla uppförda efter en fri komposition.

Att han valde Vasilijön för sitt bygge var ingen slump för ön hade han fått i gåva av tsar Peter. Härifrån hade guvernören full kontroll över trafiken på Nevan. Och när besökare i början av 1700-talet anlände med båt till staden var Mensjikovs ståtliga palats det första de såg.

Uppvuxen som han var under fattiga förhållanden var Mensjikov besatt av yttre prål. Fasaden dekorerades med furstekronor, vaser och antika skulpturer. Huset utvidgades i alla väderstreck och utrustades med en innergård. Invändigt dekorerades palatset med eleganta europeiska möbler, marmor, klassiska skulpturer, en uppsjö av speglar och glas, parkettgolv med intrikata mönster, takmålningar och väggar klädda med textilier eller kinesiska sidentapeter med inslag av guld- och silvertråd.

När den tillfälliga besökaren av idag promenerar omkring i palatset slås hon av hur interiören domineras av kakelplattor. En koboltblå värld formligen kastar sig över en från väggar och tak. I ett överraskande överfall förpassas besökaren till en myllrande mosaik av holländsk vardag med